

٥٨٤١٩

دانشکده اصول الدین
USUL AL DEEN COLLEGE

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشکده اصول الدین

قم

گروه علوم قرآن و حدیث

۱۳۸۲ / ۱۰ / ۳۰

پایان نامه کارشناسی ارشد

موضوع :

دستورات اخلاقی امیرالمومنین علی علیه السلام به کارگزاران

استاد راهنما:

دکتر فتح الله نجارزادگان

استاد مشاور:

دکتر ولی الله نقی پور

نگارش:

مهرناز دنبلی

تابستان ۱۳۸۱

۵۸۴۱۹

رئیس اطلاعات مدرک علمی ایران
تجربیه مدرک

تقدیم به تو

ای برادر پیامبر! و ای همتای کتاب الهی!
حق را مدارا بودی و حق طلبان را مدیر و روح زنده زندگی است از ابتدای میلاد سبز تا
انتهای شهادت سرخت جز حقیقتی آشکار نبود.
یک جغرافیا، رنج؛ یک تاریخ، تجربه؛ یک سینه، سخن؛ یک دنیا، دلتنگی؛ یک آسمان،
سقاوت؛ یک دریا، بخشش؛ یک اقیانوس عمق؛ یک جهان، سیاست؛ یک کوه، صلابت، یک
قله، معرفت؛ یک آرمان، عدالت؛ یک میدان، شجاعت؛ و یک کربلا، شهادت حاصل حیات
سراسر افتخار تو بود.

ای بزرگ! برواژه‌های تهی دست من - این مورچگان وادی حیرت - ببخش اگر حشمت
سلیمانی تو را از پس عینک ذره‌بینی ماتشان نگریستند و در ظرف ادراک حقیرشان در
نگنجیدی.

ای امام هر چه هست و نیست!
تو آمدی تا زره بی پشتت، مشت نامردان میدان نبرد را بگشاید.
تو آمدی تا به برهان «عهد مالکی» (عهدنامه مالک اشتر) دست اهریمنان دنیا طلب را از
نگین سلیمانی «حکم حکومتی» کوتاه کنی.

ای شبانه چاه کوفه را همدم و ای قرین غم‌های پشکوه عالم و آدم!
اگر نمی‌آمدی، انسان، این غریب‌ترین واژه خلقت، حیرت شگفتش را خرج کدام سیاره
نامکشوفی می‌کرد که بر زمین راه برود و کفش حکومتی‌اش را با سرانگشتان خود وصله بزند و
طمطراق دستگاه فرمانروایی را از عطسه بزی فروتر نهد.
اگر تو نمی‌آمدی، در خانه خدا، ازدحام «بت»‌های سنگی و چوبی آن چنان کعبه ابراهیمی
را به اختناق می‌نشانده که دیگر جایی برای «خدا» نبود.
آری تو آمدی، تا «عقل» را شراب «وحنی» بنوشانی «احساس» را پناه باشی و «عشق» را
تکیه‌گاه.

پس با ما بمان، ای بهانه بودن!
معشوق آسمانی دل‌های خاکیان!

علی!

تقدیر و تشکر

اکنون که این امکان فراهم شد تا نوشتار حاضر به سرانجام رسد، بر خویش لازم می‌دانم که از عالم جلیل القدر جناب آقای علامه عسگری - حفظه الله - ریاست محترم دانشکدهٔ اصول الدین و کلیهٔ اساتید و اندیشمندان گرانقدر و فرزانه به ویژه از استاد بزرگوار جناب آقای دکتر فتح الله نجارزادگان که دلسوزانه راهنمایم بودند و رهنمودهای راه‌گشایشان روشنی بخش را هم بود و از استاد ارجمند جناب آقای دکتر ولی الله نقی پور بخاطر همکاری صمیمانه و مشاوره‌های ارزشمندشان، متواضعانه سپاسگزاری نمایم.

همچنین فرصت را مغتنم شمرده و مراتب تقدیر و تشکر خالصانه خود را از تمامی دست‌اندرکاران دانشکده و عزیزانی که به نحوی در به انجام رسیدن این مکتوب یاری‌ام نمودند ابراز می‌دارم.

و نیز از پدر و مادر عزیزم، که به لطف پروردگار رهنمون من در زیستن شدند توانشان رفت تا به توانایی رسم مویشان سپید شد تا رو سپید بمانم. و به همسر صبورم و فرزندان مهربانم، که حضور همیشگی آنان در ذهنم، انگیزهٔ زیستن و آموختن را برایم تقویت می‌کنند.

عزیزانم خالصانه‌ترین سپاس‌ها تقدیم به وجود پر مهر شما، تقدیم به تلاشتان، صبرتان و گذشتتان. از همه شما قدردان و متشکرم.

رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

چکیده

رساله مورد بحث دربردارنده رهنمودهای ارجمند اخلاقی و رفتاری امیر مؤمنان علی علیه السلام به کارگزاران مختلف حکومتشان می باشد. رهنمودهای امام در مورد اخلاق کارگزاران ریشه در فرهنگ قرآنی و سیره نبوی و در پی ادامه راه و هدف بعثت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم (که تکمیل اخلاق است) می باشد.

امام علی علیه السلام تهذیب جامعه در همه ابعاد به ویژه بُعد اخلاقی را سرلوحه برنامه حکومتی خویش قرار داده از این رو به تهذیب اخلاق کارگزاران حکومت توجه خاص مبذول داشته اند.

از نظر امام علی علیه السلام کارگزار حکومت دینی باید رابط خود با نفسش، با خداوند، با زیردستان، با مافوق، مسؤولین هم طراز خود و با مردم را براساس آموزه های دین و عقل سالم، تنظیم کند.

بخشی از دستورهای اخلاقی امام به کارگزاران جنبه محوری داشته، کلیه کارگزاران را دربر می گیرد مانند تقوا، عدالت، رعایت حقوق دیگران که فضایل اخلاقی دیگری چون مهرورزی و محبت به دیگران، دلجوئی، پوشاندن عیوب مردم و... از لوازم دین و فضایل می باشند و بخشی از دستورات اخلاقی امام طبقه خاصی از کارگزاران را شامل می شود مانند مسائل اخلاقی که مربوط به والیان، مالیات گیرندگان، دادرسان و قوای مسلح.

حاکم می بایست نظارت مستمر و همه جانبه بر تمام شئون کارگزاران خود به ویژه در حوزه اخلاقی اعمال کند و جهت تقویت شایستگی ها و از بین بردن کاستی های آنان گامهای مؤثری بردارد تا زمینه های دسترسی به اهداف عالی حکومتی را فراهم نماید.

کلید واژه ها:

اخلاق، کارگزاران، تقوا، زهد، عدالت طلبی، حق و باطل، امانت داری، هوای نفس، عقل، عوام و خواص، شایسته سالاری، بازرسی و نظارت.

فهرست مطالب

۱ • مقدمه

بخش اول: کلیات

۴-۲۳

- ۵ اخلاق در لغت
- ۵ اخلاق در اصطلاح
- ۶ هدف علم اخلاق
- ۶ اخلاق در قرآن
- ۸ ضرورت اخلاق در نگاه اهل بیت
- ۹ معیارهای فعل اخلاقی در مکتب اسلام
- ۱۲ لقب امیر مؤمنان به امام علی علیه السلام
- ۱۳ کارگزاران حکومت علوی
- ۱۶ ضرورت پژوهش
- ۱۸ پرسش‌های پژوهش
- ۱۸ محدودیت‌های تحقیق
- ۲۰ روش پژوهش
- ۲۱ پیشینه پژوهش
- ۲۲ تذکر چند نکته

بخش دوم: نگاهی به صفات و اخلاق کارگزاران حکومت دینی در قرآن و سیره نبوی

۲۴ - ۳۳

۲۵	نگاهی به صفات و اخلاق کارگزاران حکومت دینی در قرآن و سیره نبوی
۲۵	قدرت بدنی و دانش کافی
۲۶	امانت داری
۲۶	اصلاح طلبی
۳۰	نظم و انضباط
۳۲	دلسوزی و ملاحظت
۳۲	عدالت طلبی

بخش سوم: امام علی و مبانی ارزشهای اخلاقی در کارگزاران

۳۴ - ۶۶

۳۵	امام علی و ضرورت ارزشهای اخلاقی در کارگزاران
۳۶	نگرش ویژه امام علی از انسان و کمال او
۳۹	پیوند اخلاق با کمال نفس
۴۲	اضالت آخرت‌گرایی در اندیشه امام علی
۴۲	آخرت‌گرایی در فرهنگ قرآن
۴۴	آخرت‌گرایی در نگاه امام علی <small>علیه السلام</small>
۴۷	آخرت‌گرایی در متن توصیه‌های اخلاقی امام
۵۳	آخرت‌گرایی با بهره‌وری از دنیا
۶۴	نگرش امام از حکومت و حاکمیت

بخش چهارم: دستورالعمل‌های اخلاقی عام امام به کارگزاران

۶۷-۱۳۹

۶۸	مقدمه
۶۹	تقوا
۶۹	تقوا در لغت
۷۱	تقوا در اصطلاح
۷۳	تقوا معیار ارزش‌ها
۷۴	مراتب تقوا
۷۶	مفهوم و کاربرد تقوا در کلام امام علی <small>علیه السلام</small>
۷۹	تقوای کارگزاران
۸۵	زهد
۸۵	زهد در لغت و اصطلاح
۸۶	آثار و پیامدهای زهد
۸۶	حبّ الدنیا
۸۷	زهد کارگزاران
۸۸	عدالت طلبی
۸۸	واژه عدالت
۹۰	عدالت در اصطلاح
۹۱	قلمرو عدالت
۹۴	الگوهای بارز عدالت
۹۴	عدالت در بیان و بنان علوی
۹۵	ارزش عدالت
۹۶	عدالت در قانون و حقوق

۹۷	عدالت در قضاء
۹۷	عدالت در کیفر و پاداش
۹۷	اصطلاح عدالت در امور اجتماعی در بعد اقتصادی
۹۷	عدالت در اخذ مالیات
۹۸	اصطلاح عدالت در سپردن مسئولیتها و امور سیاسی
۹۸	آثار عدالت از نگاه امام
۹۹	عدالت با دشمن
۹۹	عدالت با حد خوردگان
۹۹	اجرای عدالت در مورد حیوانات
۹۹	عدالت در همه حالتها
۱۰۰	دستور العمل های امام درباره عدالت
۱۰۶	موانع اجرای عدالت در نگاه امام
۱۰۶	هواهای نفسانی
۱۰۷	وابستگی به قدرت
۱۰۷	حق مداری و مردم داری
۱۰۷	بررسی واژه حق و باطل
۱۰۸	تبیین واژه باطل
۱۰۹	جدایی حق و باطل
۱۱۰	حق و تکلیف
۱۱۰	خاستگاه حق
۱۱۱	اهمیت حق
۱۱۱	انواع حق
۱۱۲	حقوق متقابل

۱۱۴ دستور العمل های امام در باره اجرای حق
۱۱۵ (۱) حق بالاترین فضیلت
۱۱۶ (۲) یکسانی مردم بر مدار حق
۱۱۶ (۳) لوازم اجرای حق
۱۱۷ (۴) عدم پرداخت حق عامل سقوط
۱۱۷ مدارا با مردم
۱۱۸ دلجوئی و مهرورزی
۱۱۸ الف) دلجویی و مهرورزی با مردم
۱۱۸ ب) مهرورزی به پرداخت کنندگان مالیات
۱۱۹ ج) مهرورزی ویژه با بیوایان
۱۱۹ د) دلجویی از یتیمان و سالخوردگان
۱۲۰ عیب پوشی
۱۲۱ عفو و گذشت
۱۲۱ ارتباط مستقیم با مردم
۱۲۳ امانت داری
۱۲۶ خرد پذیری و پرهیز از هواهای نفسانی
۱۲۶ عقل در لغت و اصطلاح
۱۲۶ عقل در اصطلاح
۱۳۱ عقل و اخلاق
۱۳۳ پرهیز از گرایش های نفسانی
۱۳۴ مظاهر نفس گرایی در کارگزاران
۱۳۵ خشم
۱۳۶ خودخواهی

اسراف ۱۳۷

حرام خوری ۱۳۸

بخش پنجم: دستورالعمل‌های اخلاقی خاص امام به کارگزاران

۱۴۰-۱۷۱

مقدمه ۱۴۱

دستورهای اخلاقی امام به والیان ۱۴۱

توصیه‌های اخلاقی امام به والی و آماده سازی او برای احراز مسئولیت ۱۴۲

غفلت زدایی ۱۴۲

تقوا ۱۴۳

پرهیز از هواپرستی و تفرعن ۱۴۳

وفای به عهد ۱۴۵

پرهیز از خونریزی بناحق ۱۴۵

توصیه‌های اخلاقی برای ارتباط با مردم ۱۴۵

رسیدگی به طبقه محروم ۱۴۸

مراقبت ویژه از خواص ۱۵۱

معنا و مبنای عوام و خواص از دیدگاه امام علی علیه السلام ۱۵۲

ویژگی‌های خواص از دیدگاه امام علی علیه السلام ۱۵۳

رعایت مصلحت عموم ۱۵۶

دستورالعمل‌های اخلاقی امام به مالیات گیرندگان ۱۵۸

نگاهی به مالیات و اقسام آن از نظر اسلام ۱۵۹

اخلاق مأموران بر مالیات ۱۶۰

دستورالعمل‌های اخلاقی به دادرسان ۱۶۲

۱۶۵	آثار اجتماعی اصل مساوات در دادرسی
۱۶۶	دستور العمل‌های اخلاقی به قوای مسلح
۱۶۷	دستورات اخلاقی به تمام افراد مسلح
۱۶۸	توصیه‌ها به فرماندهان ارتش
۱۷۰	توصیه‌ها در حین نبرد
۱۷۰	نهی از آغازگری جنگ
۱۷۰	اتمام حجت با دشمن قبل از جنگ
۱۷۰	جنگ فقط برای برپایی عدالت
۱۷۱	رعایت ارزش‌های معنوی

بخش ششم: شیوه‌های ضمانت در اجرای دستورالعمل‌ها

۱۷۲ - ۱۹۳

۱۷۴	شایسته سالاری پایدار
۱۷۴	الف) شرایط انتخاب کارگزاران دولت
۱۷۵	ب) معیارهای گزینش کارگزاران در نگاه امام
۱۷۵	مشاوران
۱۷۶	ویژگی‌های مشاور
۱۷۸	فرماندهان سپاه
۱۷۹	قضات
۱۸۰	مشیان
۱۸۱	رسیدگی به امور کارگزاران
۱۸۳	بازرسی و نظارت بر کارگزاران
۱۸۴	۱- نظارت بر مکاتبات

۱۸۵	۲- نظارت بر گفتارها
۱۸۵	۳- نظارت بر مهمانی‌ها
۱۸۶	۴- نظارت بر رفتارها
۱۸۶	۵- نظارت بر عکس العمل افراد پس از عزل
۱۸۷	بازرسی و نظارت درونی
۱۹۱	حسابرسی از کارگزاران
۱۹۴	● حاصل سخن
۱۹۵	● چکیده انگلیسی
۱۹۶	● فهرست منابع و مآخذ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مقدمه

﴿رَبِّ أَدْخِلْنِي مَدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مَخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَل لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا﴾

پروردگارا سپاس و ستایش حقیقی تراست که با لطف و مرحمت خویش، جامعه بشریت را به زیور علم و دانش آراستی و انسانیت را زیر لوای فرهنگ و معارف، تعالی بخشیدی، درود بی پایان و تحیات فراوان بر رسول و فرستاده گرامی تو حضرت محمد بن عبد الله ﷺ و خاندان ارجمندش که در سراسر عمر، مساعی خویش را در جهت تعلیم و ارشاد جوامع بشری بی هیچ وقفه ای مصروف داشتند و هرگز از روشنگری و ایجاد بینش دینی مردم باز نایستادند.

گرانبهاترین چیزی که نزد انسان است نفس خود اوست. چنانچه انسان نفس خود را پاک نگهدارد و از آرایش مصون بدارد بیشترین منفعت را خواهد برد. اگر انسان روح خود را آلوده و کدر ساخت قیمت خود را نازل کرده است.

با وجود این که انسان بنابه فطرت و حکمت آفرینش خوبی و بدی را بازشناسی می کند اما عقل انسان همه آن چه را که خوبی است و همه آن چه را که بدی است از آغاز تا فرجام، تشخیص نمی دهد و از طرفی عقل انسان بدلیل هوی و هوس و جهل و غفلت در لبه پرتگاه خطا و گناه است. از این رو نیازمند به راهنما است. خداوند سبحان که رب العالمین است انسان را بدون رهنمود و بدون راهنما رها نکرده است و پیامبران خود را از میان مردم برگزیده و دستورات خود را در قالب وحی بر آنان نازل فرمود تا پیام

حق را به سمع انسان‌ها برسانند. ضمناً پیامبران خود به عنوان اسوه به فرامین الهی عمل کرده‌اند که کیفیت و کمیت عمل به رؤیت انسان‌ها نیز برسد. هم بشنوند و هم ببینند.

اخلاق کارگزاران حکومت که این نوشتار عنوان آن را داراست عبارت از اعمال و رفتاری است که مسؤولین و عهده‌داران پست‌های حکومتی انجام می‌دهند.

این نوشتار بر سر آن است که خود نویسنده و هر خواننده را علی‌الخصوص کارگزاران حکومت‌ها را به انجام اعمال صالحانه دعوت نموده و بارقه‌ای از تعالیم عالیه اخلاق اسلامی را بتاباند و تذکاری باشد تا اینکه خوانندگان معزز و محترم باطن مهذب و با صفای خود را همچنان پاک نگه‌دارند و از منزلت والائی که خداوند برای انسان‌ها مقرر فرموده است پاس بدارند.

هر چند انسان‌ها به طور کلی نیازمند به فضایل اخلاقی می‌باشند و شخصیت آنان با ملاک و معیار اخلاقی سنجیده می‌شود، ولی وقتی انسان دارای مسؤولیتی و عهده‌دار پست و مقامی باشد دیگر بهره‌مندی از فضایل اخلاقی برای او از ضرورت اکید برخوردار خواهد بود و فقدان این فضایل اخلاقی نه تنها او را بلکه جامعه و جوامعی را به ورطه سقوط خواهد کشاند. به همین جهت جامعه به وجود قاضی اخلاقی، معلم اخلاقی، فرماندار اخلاقی، تاجر اخلاقی، روحانی اخلاقی، رئیس جمهور اخلاقی، کارگر اخلاقی، رهبر اخلاقی، پزشک اخلاقی و... نیاز دارد.

در حقیقت هنگام مشاهده انحطاط اخلاقی جوامع در سطح حکومتی که متأسفانه در حال سرایت به کشورهای اسلامی نیز می‌باشد هر فرد مسلمانی را وادار می‌کند که به کندوکاو و جستجوی بیشتری در این زمینه پردازد و در صدد رفع این شبهه برآید که این گونه انحطاط اخلاقی در کشورهای اسلامی آیا ریشه در قوانین اسلامی دارد که برخی مدعی‌اند پاسخ‌گوی نیاز فعلی جامعه در قرن حاضر نمی‌باشد و شعار جدایی دین از سیاست را سر می‌دهند و یا مشکل در اجرای قوانین اسلامی توسط مسؤولین و کارگزاران می‌باشد.

این نوشتار خواسته است اهمیت انسان و آن چه با بسته اوست را بیان نماید. و طرق تربیت نفس را برای مسؤولین حکومتی که از مهم‌ترین کوشش‌ها و لازم‌ترین و مقدس‌ترین مسؤولیتها است و باید به طور روزآمد در همه لحظات عمر مراقب خود و جامعه باشند را بیان کند. زیرا قسمت اعظم مشکلات